

صدوسی واند اثر فارسی در موسیقی

(۵)

محمدتقی دانش‌پژوه

۹۰ - منظومه در موسیقی، دارای این عنوانها :

۱- در بیان آنکه هر مقامی از چند نغمه حاصل و به کدام برج منسوب است.

۲- در بیان آنکه هر مقامی به کدام وقتی از اوقات منسوب است.

۳- در بیان بیست و چهار شعبه که خواندن هر يك در کدام ساعت مناسب است.

۴- در بیان حرفه‌های موسیقی، جامع علوم انسانی

۵- در بیان سازهای مختلفه.

آغاز : هذا رساله در بیان علم موسیقی. بسمله.

در شیوه موسیقی سخن بسیار است

از جمله وجود هر سخن ادوار است

غافل منشین ز نغمه داودی

کین قول یقین ز سالک اطوار است

در بیان آنکه هر مقامی را دو شعبه است و هر شعبه‌ای نغمه‌ای چند است

و هر شعبه شعبه‌ای کدام است.

مقامی را دو شعبه هست پیدا
ز پستی و بلندیش هویدا
ز اول شعبه پستی را بیاری
بلندی را ز آخر شعبه آری
انجام : هر نغمه که او نمود از عود
بگذشت ز نغمه‌های داود
ای خنک خطایی ثنا خوانش
بخت آمده بر سر و دندانش

(سپس غزلی است) :

باز این بی سرو بی سامان سودای کسی دارد
باز این دل هر جایی جای هوسی دارد
از کوی بتان شاهی گم ره شده برگشتن
کین بادیه همچون تو آواره بسی دارد
نسخه - سپهسالار: ش ۱۴۲/۲ در ۱۳ ص از برگ ۸۸ و در ۱۲۱ بیت
(۴ : ۴۸ و ۵ : ۶۸۶ فهرست).

۹۱ - رساله موسیقی، یک فصل دارد.

در آن از شمس‌الدین محمد بن حسین و ابواسحق موصلی و ابونصر فارابی
یاد شده و آمده :

«این کمنه در میان دایره شش آوازه ساخته و آوازه هر یک به دو مقام
علم افراخت»، روش کاظمی از «مطالعات فرنگی»
آغاز : بسمله مخفی نماند که آنچه فقیر تتبع نموده است علم موسیقی
از حضرت ادریس علیه السلام به ظهور آمده گویند در حالت عروج روحانی
از صدای دور فلک فرا گرفته.

انجام : اگر طالب علم خواهد بداند والله اعلم بالصواب.

نسخه - ش ۲۹۱۳/۱۶، سپهسالار (۵ : ۶۸۷) (ص ۳۵۸ - ۳۵۹).

۹۲ - رساله موسیقی، دارای این فصلها :

- ۱- شش آوازه به نثر.
- ۲- شش آوازه به نظم.
- ۳- در بیان اصول این علم که مشتمل بر ۱۷ عدد آمده است.
- ۴- در بیان نظم اصول که بیست و سه قرار داده‌اند.

۵- در بیان آنکه هر يك از مقامات به کدام از بروج دوازده گانه تعلق دارد.

آغاز: بدانکه جميع اشياء به آهنگ و نغمه مشغولند که اگر يك آهنگ ایشان بی اصول بوده باشد ملال در ذات بهم میرسد.
انجام: و آخر شب عشیران و ماهور و بزرگ و کوچک بکار آید. والله اعلم بالصواب و الیه المرجع والمآب.

نسخه - سپهسالار: ش ۲۹۱۳/۱۸ ص ۳۶۳ - ۳۶۵ (۵: ۶۸۷ فهرست).

۹۳ - رساله موسیقی

آغاز: بدانکه بعضی از استادان موسیقی بر آنند که حکیم افلاطون از تمام دوازده بروج فلک بگوش جان دوازده مقام شنید و جمله را ضبط کرد چنانکه مقام راست از برج حمل و مقام اصفهان از برج ثور.
انجام: مقام زنگوله: شعبه چهار گانه از اوج، شعبه غزال از حضیض.
نسخه - ش ۷۴۲۱/۲، سپهسالار (۵: ۶۸۸)، ۲۱/۲۰۵ پ.

۹۴ - مقامات: محمدعلی صافی کرمانی در چهارده بیت به وزن مثنوی، در فرهنگ سخنوران (ص ۳۲۶) از آقا محمد صافی کرمانی و میرزا محمدعلی صافی یزدی، هر دو به سده ۱۳ یاد شده است، این هر سه شاید یکی باشند.

آغاز: شنیدم شبی مطرب راست کیش

چنین گفت در پرده با تار خویش

پرو. نگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

انجام: نوا ساز سربار صافی چه اوست سانی
شود کار این نغمه از چوب و پوست
نسخه - هامش مجموعه ش ۲۲۴۲، کتابخانه مجلس سنا.

۹۵ - رساله در موسیقی، گویا از میرزا آقا محمدعلی گرگانی از سده ۱۳ در زمان قاجار.

نسخه - مجموعه مورخ ۱۲۹۴ - ۱۲۹۰ نوشته میرزا آقا محمدعلی گرگانی و گردآوری او (کتابخانه ملک: ۸۰۵/۴).

۹۶ - بحورالاحان: میرزا آقا محمد نصیر فرصة الدوله حسینی شیرازی (۱۲۷۱-۱۳۳۹)، در مطبع مظفری بمبئی بسال ۱۳۳۲ چاپ شده

است، در علم موسیقی است و نسبت آن به عروض. بندی از آن در مجله موسیقی (ش ۲۶ : ص ۱۷-۲۷) نقل شده است. (رجال ایران ۴ : ۱۵ - مشار ۲۰۸).

۹۷ - مجمع الادوار : خان خانان حاج مهدی قلی خان بن علی قلی خان مخبر السلطنه هدایت طبرستانی (۱۲۸۰ - ۱۳۷۵) که از روی الادوار ارموی و شرح الادوار مراغی و مقاصد الالحان او و درة التاج قطب شیرازی ساخته و موسیقی ایرانی را بروش نوین اروپایی در آورده و آن در تهران بسال ۱۳۱۷ خ. به چاپ رسیده است.

(فهرست دانشکده حقوق : ص ۱۸۳ - مشار ۱۳۸۰ - مؤلفین مشار ۶ : ۴۵۸ - شرح حال رجال ایران ۴ : ۱۸۴).

۹۸ - رساله در علم موسیقی

آغاز : رساله در علم موسیقی. بسمله. اما بعد بیاید دانست که مقام چند است و شعبه چند است و اصول چند است بدانکه مقام دوازده است و هر مقامی را دو شعبه و لازم است که بیست و چهار باشد.

انجام : زنگوله حجاز و کوچک اندر بر ماست. والله اعلم بالصواب و الیه المرجع والمآب.

نسخه - جنگ سده ۱۳ ص ۸-۳۳۶ (فهرست فیلمها ص ۶۴۹ س ۲۲۱۴).

۹۹ - قصیده لعنیه در مدح ائمه : عبدالغنی غنی تبریزی. در مقامات دوازده گانه.

آغاز : ای برادر اگر هست هوای عرفان

رو تو لا بکن از جان به علی عمران

انجام : آنکه خواننده این باشد ز کرم

دارم امید که باشد به غنی فاتحه خوان

نسخه - مجموعه ش ۲۲۴۲ سنا در هامش.

۱۰۰ - منظومه ای در موسیقی، در ۱۵ بیت فارسی.

آغاز : در علم موسیقی.

عشاق مرا قد حسینی است چو راست

حضیض اوج حضیض اوج حضیض اوج

زابل عوج دوگاه معیر مرقع پنجگاه

در پرده بوسلی رهاوی و نواست
حضیض اوج حضیض اوج حضیض اوج

. . . . .

مقام اندر عدد هشت آمد و چار

دو شعبه هر مقامی راست ناچار

انجام: نواکاندرجهان افتاد از آن شور

بود نوروز خارا فرع ماهور

نسخه - الهیات ۱ : ۱۵۸ ش ۱۲۴/۴ ج، ۲۲ پ - ۲۳ ر مورخ ۱۲

رجب ۱۳۱۱ .

۱۰۱ - در بیان دوازده مقام و دوازده شعبه به نظم دردوازده بیت:

(۱) - راست خوان و راست رو ای مرد راه

هم مرقع باشد و هم پنجگاه

(۲) - رو به اصفهان که یابی ای پسر

توز نیریز و نیشابورک خبر

(۳) - در عراقم دشمنان منکوب شد

تا مخالف پیش من مغلوب شد

(۴) - آنکه گوهرهای کوچک سفته است

شعبه اش دگب و بیاتی گفته است

(۵) - در بزرگ آخر گل و قتم شکفت

تا شنیدم از همایون و نهفت

(۶) - حاجیان را گشت آهنگ حجاز

تا سه گاه آمد حصار اهل ساز

(۷) - بوسلیک آهنگ سازی نیک نام

از عشیران تا سه گاه آرد پیام

(۸) - ناله عشاق تا دریافته

زابل از اوج محبت یافته

(۹) - از حسینی تا حدیثی خوانده ام

در دو گاه و در محیر مانده ام

---

۱ - در پایان کرامیه دوره سفره چی آمده «در پرده بوسلیک شادی و نواست»
(نسخه حقوق).

- (۱۰) - نغمه زنگوله کاهل حال خواند
چارگانه از بردن غزال خواند
- (۱۱) - از نوا نوروز خارا دور نیست
گوشه‌ای نیکوتر از ماهور نیست
- (۱۲) - از رهاوی پیش ارباب نغم
شد دو نوروز این عرب اینک عجم
- نسخه - نزدیک پایان جنگ شماره ۴۸۲ ، آقای دکتر اصغر مهدوی
(نشریه ۲ : ۷۱) گویا مورخ ۱۲۵۹ .

۱۰۲ - رساله در موسیقی
آغاز: بدانکه علم موسیقی در دوازده پرده است و در هشت باب.
نسخه - سنا : ش ۲۸۴/۵ (نشریه ۶ : ۵۱۹) .

۱۰۳ - رساله در علم موسیقی مشتمل بر دوازده مقام و بیست و چهار شعبه و چهل و هشت گوشه و شش آواز و هفت بحر و اصول .
آغاز : بدان ایدک الله که این رساله ایست در علم موسیقی مشتمل بر دوازده مقام و بیست و چهارشنبه و چهل و هشت گوشه و شش آواز و هفت بحر و اصول .
نسخه - مجموعه آقای مولوی در مشهد (نشریه ۵ : ۸۱) .

۱۰۴ - رساله در موسیقی به نظم فارسی در باره ۱۲ مقام و ۲۴ شعبه با دیباچه نشریه
آغاز : بعد حمد خدا و صلوات بر رسول و اصحاب او بپاید دانست که علم موسیقی علمی است .
نسخه - بادلیان : ۱/۱۸۵۰ .

۱۰۵ - رساله در موسیقی - با عنوان «فصل در بیان مقامات و غیره» و از عبارت فارابی در تعریف نغمه در آن آمده است .
آغاز : علم موسیقی عبارت است از معرفت احوال .
نسخه - بادلیان : ش ۲۰۱۸ .

۱۰۶ - منظومه در علم موسیقی
مقام اندر عدد هشت آمد و چار
دو شعبه هر مقامی راست ناچار

که در مجله موسیقی (س ۳ : ش ۱۰ و ۱۱ ص ۲۱) آمده و در پایان نسیم طرب نیز دیده میشود.

نسخه - بادلیان : Add 69 (ش ۱۲۴۱ گ ۴۵۰ پ ، ص ۷۶۶ فهرست) (فهرست فیلمها ص ۵۸۲ ش ۱۲۳۶ و ۱۳۳۸).

۱۰۷ - رساله موسیقی درباره شش دستگاه اصل و شش دستگاه فرع با دودایره و اشعاری درباره مقامات به مثال.

آغاز : بسمله . قاعده در علم موسیقار . موسیقار بروزن بوتیمار سازی است از نی های بزرگ و کوچک به اندام مثلث سازند . (۸ صفحه در مجموعه ای ، از آن آقای محمد مشیری یزدی).

۱۰۸ - ساز قصعات چینی

(که در پایان آن جدولی است.) (دانشمندان آذربایجان ص ۲۶۰) .
آغاز : بیان قصعات چینی به ترتیب اصل و فرع مشتمل بر مجموع نغمات مع الحواد(؟) بدو مضراب باید قرع کردن آن مضراب از هر جسمی که ارادت ضارب که مباشر آنست.

انچام در وتر کاسها نیز همچنان نغمات از وتر کاسه حاصل می شود.
نسخه - ملك : ۸۳۲/۲ برگ ۸۸ پ - ۸۹ ر به خط ۸۳۷.

۱۰۹ - ساز الواح فولاد ، با چند لوح.

آغاز : ساز الواح فولاد این الواح را از فولاد سازند و چون دراز باشد و عریض ثقیل اعنی بهم باشد و اینها سبب نرمی آن باشد .
انجام : اما چون چشم روشنی نمی دهد بدین مقدار اکتفاء نمودیم .
نسخه - ملك : ۸۳۲/۳ برگ ۸۹ پ - ۹۰ ر به خط ۸۳۷.

۱۱۰ - ساز غابی ، با شکل این ساز.

آغاز : این ساز غابی چنانست که آن را از دور وضع کرده باشد چنانکه در زیر زمین ریسمان را کشیم اوتار آن در ادوار می آیند و نغمات جلیه از آن مسموع گردد.

انجام : که مضراب را در حرکت می آورد و براوتار می رساند .
نسخه - ملك : ۸۳۲/۴ برگ ۹۰ پ به خط ۸۳۷.

۱۱۱ - آداب آوازه ها و ذکرهاییکه در منابر و جز آن خوانده میشود.

بفارسی درده باب :

- ۱- آداب مقامات و رنگ و گوشه و شعبه و آوازهای مختلفه.
  - ۲- آداب آوازی که در چه وقت باید خوانده شود.
  - ۳- آداب آوازهایی که پیغمبران میخواندند.
  - ۴- آداب علاج امراض.
  - ۵- آداب وحش و طیر که چه آوازه میخوانند.
  - ۶- آداب مرثیه محتشم که در منبرها خوانند.
  - ۷- آداب ذکرهایی که در پای منبرها خوانده میشود.
  - ۸- آداب ذکرهایی که در گلدسته خوانده میشود.
  - ۹- آداب ذکرهایی که درویشان و صوفیان خوانند.
  - ۱۰- آداب تصنیفات که در مجلس اهل طرب خوانده می شود.
- آغاز : پس از فهرست یاد شده و از جمله ده باب است .
باب اول در آداب مقامات و گوشه ها و شعبه ها و آوازهایی که هر يك
اسمی دارد و این است :

راست گویان حجازی به نوا میگویند

که چنین کشته شد از بهر مخالف به عراق

انجام : ذکر عشیران.

کو حسینم کو حسینم کو حسینم

کو شهیدم کو شهیدم کو شهیدم

نسخه - ملك : ۲/۲۸۳۰ برگ ۳۰ پ - ۵۳ شکسته نستعلیق علی
رضابن حسین بن اسماعیل قاینی بیرجندی که الادوار ارموی را در ۱۲۷۵ در
همین مجموعه (ش ۱) نوشته است.

۱۱۲- رساله در علم موسیقی ، دائرة شش آوازه اصل ، به فارسی
با شکل .

آغاز : ... خالق بی چون که هیچ علم از علوم به خورد ... به علم
موسیقی نمی رسد چونکه جناب علی بن ابی طالب سیر علم کرد.

نسخه - ملك : ۱۲/۳۵۳۶ از سده ۱۱ .

۱۱۳- رساله در موسیقی ، بدین گونه :

باب در بیان دوازده مقام .

فصل در بیان اصول کبیر .

فصل در بیان چهار شد.

باب دوم در بیان شد سوم.

باب در بیان شد چهارم.

فصل در بیان دوازده مقام.

فصل که صاحب ساز و نواز که از جهت هر طایفه چه مقام باید نواخت.

آغاز: بسمله. بدان ای فرزند ایدک الله تعالی که هیچ علمی به خورد

بینی به علم موسیقی نمی رسد چنانکه حضرت امیر ع سیر هر علمی کرد و چون به موسیقی رسیده فرموده که عجیب و غریب میماند.

انجام: و پنجگاه بکار آید. این مختصریست در بیان علم موسیقی

امید که طالبان بهره مند گردند.

نسخه - ملك: ۴۰۷۶/۳۶ گ ۲۹۰ پ - ۲۹۲ پ، نوشته میان

سالهای ۱۰۴۹ و ۱۰۵۸.

۱۱۴ - در بیان علم موسیقی و آداب و کیفیات و خواص آن،

به نظم فارسی که در پایان نسیم طرب هم آمده است:

آغاز: مقام اندر عدد هشت آمد و چار

دو شعبه هر مقامی راست ناچار

حسینی کز مقامات است برتر

دو گاه آمد قسریش با محیر

انجام: بدین ترتیب تا آخر نوشتم

برای بردار از تخمی که گشتم

نسخه - ملك: ۴۵۸۳/۲ (سده ۱۳).

۱۱۵ - در بیان پیدا شدن علم موسیقی

آغاز: بدانکه در پیدا شد علم موسیقی اختلاف...

انجام: راست للمفارج.

نسخه - ملك: ۴۵۸۳/۳ (سده ۱۳).

۱۱۶ - تعلیم النغمات و بیان الدرج والشعب والمقامات

در آن آمده است:

هر نغمه که روح از نفس می شنود

این گوش بدین خواب گران کی شنود

در هفت فصل :

- ۱- در بیان سطور.
- ۲- در بیان پرده‌های مقامات (اول راست و معرفت آن).
- ۳- در بیان پرده‌های شعب (اول مبرقع چراکه او شعبه اول راست است).

۴- در بیان پرده‌های آوازا و تفسیر کردن آن.

۵- در ربط دادن .

۶- در بیان آوازا که هر یکی از میان دو مقام چگونه نمایند .

۷- در بیان هفده بحر اصول و تقطیع آن.

آغاز : سپاس بی قیاس صانعی را.

نسخه - ش ۱۵۱۹، وین (فهرست فلوگل ۲ : ۵۹۳).

۱۱۷- در بیان شعبه‌های هر مقام :

نسخه - تاشکند: ش ۷۲۸ (۱ : ۳۱۹) .

۱۱۸- دائره مقامات که به جانوران نسبت داده شده است در يك

برگ به خط نستعلیق سده ۱۴ (دانشگاه : ۸۳۴۸).

۱۱۹- رساله در موسیقی

نسخه - موزه بریتانیا : Or 6270 (مجموعه) (فهرست اونس ۹۱ -

نشریه ۴ : ۶۵۹).

۱۲۰- مجموعه دارای يك رساله موسیقی که پس از آن راگ

موسیقی است و آن منظومه‌ایست در بیان راگ‌ها و راگ‌نیها .

نسخه - موزه بریتانیا ، Or 8116 از سده ۱۸ م (فهرست اونس ص

۳۲ - نشریه ۶ : ۶۶۰).

۱۲۱ تا ۱۲۳ - مجموعه رساله‌های موسیقی

۱- کتاب سماع الوجدین (گزیده‌ای از آن).

۲- انتخاب راگ درین .

۳- انتخاب نائیکابھید.

موزه بریتانیا : Or 7628 از سده ۱۸ و ۱۹ م (فهرست اونس ص

۳۲- نشریه ۶ : ۶۶۰).

۱۲۴- جواهر الموسیقات محمدی از شیخ عبدالکریم بن شیخ فرید
انصاری قادری جاوینپوری. دربارهٔ راگه‌ها .

نسخه - موزه بریتانیا : Or 12857 (فهرست اونس ص ۳۳).

۱۲۵- موسیقی (کتابی در)، از مداح حسینی. با شکل طنبور .
نسخه - مکتبهٔ معهدالدراسات الاسلامیه العلیا در دانشگاه بغداد ش

۳۸ (نشریه ۵ : ۴۰۶).

۱۲۶- رساله در موسیقی

نسخهٔ دکتر وصال در شیراز (نشریه ۵ : ۲۹۳) .

۱۲۷- رساله در موسیقی در چند فصل

نسخهٔ دکتر وصال در شیراز (نشریه ۵ : ۲۹۳) .

۱۲۸ تا ۱۳۱- مجموعه رسایل یادشده در ذیل ریو ص ۱۱۵

(فهرست دانشگاه ۳ : ۱۰۹) :

۱- رساله در جمع مقالات فقهاء در باب شنیدن الحان و اختلاف [آنان]
و مقاله در تفصیل اقوال اولیاء در سماع از محمد بن جلال رضوی، در ۱۰۲۸.
خاتمهٔ آن در آداب سماع است.

۲- رساله دربارهٔ سماع از عبدالجلیل بن عبدالرحمن مسیحی بنام نواب
مسیح الزمان در گذشته به سال ۱۰۶۱ در دو کتاب: نخستین در تحریم موسیقی
در چهار فصل، دومی در اصطلاحات صوفیان .

۳- گزیده‌ای از موسیقی دانش‌نامه .

۴- کشف‌الآوتار از قاسم بن دوست علی بخارایی بنام جلال‌الدین اکبر
در بارهٔ شش مقام رسالهٔ دوازده مقام که حیدر تونیانی بنام همایون پادشاه
ساخته است.

آغاز : نغمات حمد کاملهٔ حکیم کار سازی را اعظم شانه اما بعد عرضه
میدارد فقیر حقیر شهیر به قاسم بن دوست علی بخاری هداه‌الله سواء الطریق.
۵- کنز التحف.

پس از بر شمردن کتابها و رساله‌های فارسی موسیقی از دو کتاب دیگر
یاد میکنم که در تدوین تاریخ موسیقی ایرانی بسیار سودمند است :

۱- رفیق توفیق یا آداب علیه : محمد علی قزوینی

در آداب اجتماعی و اخلاقی و حکمت علمی در زمان شاه سلیمان صفوی

بسال ۱۱۰۴ (حرف ۲، ادب ۲۴، قسم ۱ در اسباب مسرات نفسانی، در آداب علما و فضلا) در شهر اصفهان از روی اخلاق ناصری و جلالی و محسنی و طهاره الاعراق مشکویه رازی و اخبار شیعی و کتابهای حکایات ساخته است. از محاسن اصفهان هم در آن آمده است، از غلیان و قهوه و افیون هم در آن یاد شده است، بسیار شیوا و منشیانه بنگارش در آمده است.

در آن ضمن عبارتها به روش تضمین و براعت استهلال از اصطلاحات: شکار، سیاق و استیفاء، حساب، موسیقی در دوجا، ضرب موسیقی، بزم باده ناب، دفتر و سیاق، نزاع و صلح و آلات جدال و جنگ، خادمان بیوت، طب، نجوم، سلطنت، فلسفه و علم، شعر، بزم و ندیمی و غناء آمده است و اصطلاح موسیقی آن بسیار سودمند است. پسرار دیباچه :

يك اتصال است در باب تهذیب اخلاق و تنزیه اعمال، سپس :

حرف اول در اوضاع خادم و رسوم اصناف بنده و غلام در چهار باب :

۱- خدمت ندماء و دانشمندان و مورخان.

۲- خدمت مدبران ادویه و معاجین و اطباء و مدبران اغذیه و ناظران

و کارخانه داران بیوتات و صاحب جمعان.

۳- خدمت مالی و مادی بدستکاری :

تاجیکیه و ارباب قلم .

ترکان و اصحاب شمشیر.

۴- خدمت وزیر در بیست و چهار رسم ، سپهسالار و سردار سپاه ،

صاحب جمعان و ناظر بیوتات، دبیر و منشی، طبیب، منجم.

حرف ثانی در اوصاف مخدوم در بیست و چهار ادب، ادب بیست و

چهارم آن در کسب مسرت و خوشحالی است در دو قسم :

۱- اسباب مسرات نفسانی :

آداب علماء و فضلاء با اصطلاحات علمی.

آداب شعراء و ظرفاء به نثر و نظم.

۲- اسباب مسرات جسمانی :

آداب ندماء .

آداب ارباب غناء با اصطلاحات موسیقی و شرح آنها زیرسطور

و هامش درشش برگ در نسخه.

تتمه در معاش و مسلك هر يك از بنی نوع انسان با رفقاء و مصاحبان

وآشنایان و جدا کردن آداب مخدوم از رسومات خادم بنام «لباب» در چند لب.

نسخه‌ها :

۱- آقای احمد آرام، مورخ ۱۱۰۴ : (فهرست فیلمهای دانشگاه ص
۷۹۱).

۲- مجلس ش ۵۷۵ مورخ ۱۱۱۳ : (۲ : ۳۳۷).

۳- ملك ش ۱۶۲ مورخ ۱۲۲۳.

۴ و ۵- دانشگاه: ش ۲۵۸۵ مورخ ۱۲۷۹ و ش ۱۴۵۰ در سده ۱۲.

۶- ملی : ش ۱۷۲۸/۶۷۸. (فهرست فیلمهای دانشگاه ص ۱۰۷ -
نشریه ۱ : ۲۲۱).

۷- نسخه‌ای پاکیزه به خط نستعلیق سده ۱۲ با عنوان در متن وهامش
و نشان به شنگرف، با حواشی و ترجمه عبارات عربی زیر سطور به شنگرف، آغاز
و انجام افتاده، ربعی.

۲- بدایع الوقایع: زین الدین محمود بن عبدالجلیل واصفی

زین العابدین واصفی هروی شاعر موسیقی‌دان این کتاب را در آغاز
سده دهم ساخته است. سفرنامه او است و آنچه در خراسان تا و رارود درهرات
و بخارا و سمرقند و تاشکند دیده است در آن آورده است. او دشمن صفویان
است و از گزند آنان به دربار عبیدالله خان شیبانی (۹۱۸-۹۴۶) و کوچکونجی
خان (۹۱۶-۹۳۷) پناه برده بوده است. (ذریعه ۹ : ۱۲۴۹ - فرهنگ
سخنوران ۶۳۹).

متن فارسی آن در دو جلد در مسکو بسال ۱۹۶۱ چاپ شده است. در
دبیاچه روسی آن از سی و یک نسخه که در شهرهای لنینگراد و تاشکند و
تاجیکستان هست یاد شده است؛ نسخه‌ای هم در کتابخانه عارف حکمت در
شهر مدینه بشماره ۵۰۱ در ۲۵۰ برگ هست (نشریه ۵ : ۴۷۴)؛ آن را
ترجمه‌ای هم بترکی هست مورخ ۹۳۹ که بچاپ رسیده است. (فهرست تاشکند
۷ : ۵۳ و ۱۱۹ ش ۵۰۴۰ و ۵۱۴۹ شماره نسخه ۳۳۴۴).

استوری (۱ : ۳۷۳) از نسخه بخارا و لنینگراد یاد نمود و گویا در
اروپا نسخه‌ای از آن نباشد. در ایران هم گمان ندارم که از آن نسخه‌ای
بتوان سراغ گرفت.

در این کتاب از بسیاری از مسائل اجتماعی زمان سخن به میان آمده که

در کمتر منابع دیگر بتوان یافت مانند روش جراحی (ص ۶۳۹ - ۶۴۳) و راه و رسم عیاری و کشتی‌گیری و یادی از مفردان قلندر مانند درویش احمد سلّه کشی لنگردار طلب‌کش مفردان خراسان و قلندر مفرد بغدادی و یتیم پسر علم‌دار خراسانی و یتیم حیدر دروازه فیروزآباد (۶۳۳) و پهلوان محمد ابوسعید و دیگران (۶۴۳) همچنین رسوم خوشگذرانی و عیاشی درباریان و دیوانیان آن روز که از رهگذر شناخت وضع زندگی مردم آن روزگار بسیار مهم است. گذشته از این‌ها، در آن از هنرمندانی چند یاد شده است مانند جلال‌الدین یوسف نقاش که صحیفه‌ای مصور به صورت نوجوانی شهسوار نیزه‌دار برشکار که نیزه او بر پیشانی ببر بیان خلیده ورخش او از ترس ببررمیده بوده است ساخته و در بامداد روز شنبه ۱۷ شوال ۹۲۸ به خرگاه سلطان محمد بهادر گذرانده است (۸۷۶ - ۸۷۸).

نیز مولانا عابد خوشنویس که مقطعات خطوط نودونه نام و خط موجود خطاط و رقعه «نادعلی» به خط اظهر در همین روز آورده بوده است (۸۷۸ - ۸۹۳).

در اینجا سرگذشت یاقوت خوشنویس و برادرش هند و خواجه کماندار تیرانداز که از زر خریدگان مستعصم خلیفه بوده‌اند به نقل از «تاریخ عالم» معین‌الدین مورخ آمده است (۸۷۹) همچنین از پهلوان حسن شاه تیرانداز زمان سلطان حسین میرزا در آن یاد شده است (۸۹۳).

باز در آن آمده که در بامداد روز آدینه محرم ۹۲۹ همان سلطان محمد بهادر در دیوان خانه خود بوده و همان یوسف نقاش تصویر «ریش‌الدین ابوالمحاسن قاضی جادک» را به مجلس او آورده بوده است. در اینجا سرگذشت بهزاد آمده است (۸۹۴ - ۹۱۰).

در این کتاب نکته‌های فراوانی درباره موسیقی‌شناسان و خنیاگران و تاریخ موسیقی آن زمان میتوان یافت مانند غیاث‌الدین محمد خراسانی پسر - خاله و اصفی که به منطق و معانی و بیان و علوم غریبه و علم موسیقی و شعبه آشنا بلکه سرآمد بوده و فتنه‌گری شهر آشوب بشمار می‌آمده است. همچنین خواجه نصیر خوشنویس که در هفت قلم‌نویسی مانند نداشته است و فریدون حسین میرزا او را کتابدار خود کرده بود و منشور کتابداری

---

۱ - این بند درسرگذشت کمال‌الدین بهزاد از خانم آریان نقل شده است (ص ۷۱ - نیز راهنمای کتاب ش ۸ و ۹ سال ۱۳۴۱).

او را خود واصفی انشاء کرده بوده است و متن آن در این کتاب هست^۱
(۱۰۰۷-۱۰۱۱).

همچنین در آن از میرک زعفران معشوق سرخک کرباس فروش سرآمد
در علم ادوار و متولد به سال ۸۹۹ (ص ۱۲۲۲) و سور خواننده که غجک
را بسیار خوب می نواخته است یاد شده است (ص ۱۳۰۷). نیز از باباحمال
عراقی و شتر خواننده و بزریش دراز او (ص ۱۳۰۳) و حافظ بصیر و حافظ
میر و حافظ حسن علی و حافظ حاجی و حافظ سلطان محمود عیشی و شاه محمد
خواننده و سیه چه خواننده و حافظ او بهی و حافظ تربتی و حافظ چراغ دان و سازندگان
مانند استاد حسن نایی و استاد قل محمد عودی و استاد سید احمد غچکی و
استاد علی کوچک طنبوری که با گروهی از شاعران و ندیمان و مجلس آریان
مانند مولانا بنائی و خواجه آصفی و امیر شیخ سهیلی و سیفی بخاری و کامی
و حسن شاه و درویش روغنگر مشهدی و مقبلی و شوقی و ذوقی و خلف و
نرکسی و هلالی و ریاضی تربتی و ظریفانی مانند میر سر برهنه و برهان گنگ
و میر خواندمورخ و معین شیرازی و حسین واعظ و غیاث الدین شرفه و محمد بدخشی
و خلیل صحاف و محمد خوافی خطاط و جوانان سرآمد خراسان مانند میرک
زعفران و شاه محمد میرک و خواجه جان میرک و سلطان سراج و میرزا نطع
دوز و حسین زردوز و سرولب جوی و شمشاد سایه پرور و طلا خواجه خواننده
و یوسف مزار چنگیزی و یوسف ثانی و ماه سمنانی و ساقی و باقی هراتی که در
مجلس راسته چهار باغ برزه، نیم فرسخی هرات از آن امیر علی شیر نوایی
گرد آمده بودند و خواجه مجدالدین محمد و مولانا عبدالواسع منشی هم در
آنجا بوده اند (۵۲۳).

در پایان این نکته را یاد آور میشوم که اگر ما بخواهیم تاریخ موسیقی
علمی را در سرزمین ایران شهر به معنای تاریخی آن از میان رودان تاورا
رود و در قلمرو زبان فارسی تدوین کنیم بایستی به این کارهای تحقیقی به
پردازیم.

۱- فهرست کردن آثار یونانی ترجمه شده بزبان عربی در موسیقی و
گردآوری آنها.

۱- نشان و منشور کتابداری کتابخانه هما یونی مورخ ۲۷ ج ۱/۹۲۹ از
سلطان حسین میرزای بای قرا برای کمال الدین بهزاد در نامه نامی میرخواند آمده
و در دیباچه روضات الجنات اسفزاری تهران (۱، ۲، ۳۰ و ۳۲) نقل شده است
(نیز ر. ک. به کمال الدین بهزاد آریان ص ۷۷).

- ۲- فهرست کردن آثار عربی و فارسی در موسیقی و گردآوری آنها .
- ۳- گردآوری اصطلاحات موسیقی در سه زبان فارسی و عربی و یونانی و هندی و مغولی که در آثار اسلامی و ایرانی هست .
- ۴- گردآوری نامهای سازها و افزارها و جستجو از ریشه یونانی و فارسی آنها .
- ۵- گردآوری نامهای موسیقی شناسان و نوازندگان و خوانندگان و سازندگان و مصنفان و تدوین سرگذشت و سیرت آنها و اثبات اینکه بیشتر آنان ایرانی بوده اند .
- ۶- برشمردن نام آوازاها و آهنگها و پیدا کردن ریشه ایرانی آنها .
- ۷- برشمردن سرودها و ترانهها و تصنیفها .
- ۸- گردآوری افسانه‌هایی که در خلال کتابها درباره پیدایش موسیقی گفته شده و جستن ریشه یونانی و ایرانی و اسرائیلی آنها .
- ۹- بررسی روش نوشتن آهنگها و نغمات نزد پیشینیان و یافتن کلیدی برای نشان دادن آهنگهایی که گذشتگان داشته اند .
- ۱۰- سنجش مندرجات کتابهای موسیقی با یکدیگر و روشن ساختن اینکه متأخران تا چه اندازه از متقدمان اقتباس کرده اند و ارزش این آثار چیست .
- ۱۱- جدا ساختن روش ریاضی و روش آزمایشی از یکدیگر و اینکه موسیقی دانهای ایرانی و اسلامی تا چه اندازه ازین دوروش پیروی میکرده اند .
- ۱۲- بررسی این نکته که چرا در آثار موسیقی شناسان اخیر آن اصالت و نظمی که در کتابهای کندی و فارابی و ابن سینا و ابن زیله و قطب شیرازی و آملی و ارموی و مراغی می بینیم نیست و علت انحطاط چیست .

پایان

توجه

این بند، می بایستی در اول شماره ۱۳۶ مجله به چاپ میرسیده و افتاده است اینک در اینجا میآید و مربوط است به آغاز وصف اثر ۳۷ .

۳۷- رساله در علم موسیقی از میرصدرالدین محمد فرزند میرزا شرف جهان فرزند قاضی جهان سیفی قروینی که خوشنویس و رنگ آمیز و وصال و موسیقی دان و نقاش بوده و تصنیفات داشته است . وی شاگرد مالک دیلمی

قزوینی بوده و تذکرة الشعراء ساخته است. او در ع ۱۰۰۷/۱ تنگوزئیل نزدیک بسطام درگذشته است. گویا اوست که نامه‌ای یکی از ارباب نغمه نوشته و فرستاده است (همایون‌نامه شهاب منشی نسخه آثار سلطان‌القرائی). او جز صدرالدین باقرین محب علی تبریزی شاگرد شیخ بهائی است که مترجم الاعتقادات فخرالدین محمدحلی بنام شاه‌عباس و بدستور استادش و مترجم دو اثنی‌عشریه در نماز و روزه شیخ بهائی در زمان استاد خود و متولد به سال ۱۰۲۷ می‌باشد (ش ۵۸۸۴ دانشگاه).

(عالم آرای عباسی: ۱۴۳ و ۱۷۱ و ۷۳۹ و ۹۲۹ و ۱۰۸۹ - خوشنویسان بیانی: ۷۸۱ - گلستان هنر ترجمه انگلیسی: ۱۴۵ - تاریخ تذکره‌های فارسی: ۲۶۷). در آن از کتابهای جامع‌الالحان و مقاصد‌الالحان و از عبدالقادر مراغی و استاد فطب ثانی و حافظ ادوار قزوینی و خواجه رضوان شاه تبریزی و خواجه مولانا شمس رومی و مولانا طاقیه‌دوز و استاد شاه محمود موزه‌دوز هروی و مولانا رضای سمرقندی و مولانا حسینی کویکی یاد شده است. در پایان آن در نسخه سنا دایره‌ایست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 برتال جامع علوم انسانی